
MEDIJI I DEMOKRATIJA

ANA KOLARIĆ

“Mediji su važni. Desničari to znaju, centar takođe to zna. Progressivne snage moraju da se uključe u igru.”¹

UVOD

Na pitanje o vezi između medija i konvencionalnog obrazovanja, te o vezi između obrazovanja i medija uopšte, Robert McChesney,² profesor komunikacija na Univerzitetu u Illinoisu i aktivista, odgovoriće: “Mislim da su u današnjem svetu mediji najvažniji odsek za obrazovanje. Zato bi bilo ispravnije postaviti pitanje o tome kakve veze ima škola sa obrazovanjem.” A onda i objasniti tesnu vezu između obrazovanja i medija i naglasiti da su “mediji deo obrazovnog sistema u našem društvu jednako koliko i škola, ako ne i više od toga”, te da razdvajanje medija od obrazovanja pokazuje “izrazito formalističko razumevanje obrazovanja koje nema nikakve veze sa realnim iskustvima ljudi na planeti”.³

Pošto su mediji, dakle, nezaobilazan deo naše svakodnevice, ulaze u naše domove, na sebe preuzimaju obrazovnu ulogu koju okoštali, velikim delom od realnosti odsečen obrazovni sistem propušta da ispuni, posreduju između nas i sveta oko nas (i lokalno i globalno), nude nam vesti iz zemlje i sveta (deskriptivni aspekt), ali i različite verzije i tumačenja tih vesti (preskriptivni aspekt), u ovom tekstu skrećem pažnju na dve važne studije o medijima objavljene u 2015. godini. Pored toga što obe studije predstavljaju obaveznu lektiru za naučne radnike i studente u polju društvenih i humanističkih nauka (drugim rečima, nisu namenjene isključivo stručnjacima u oblasti medija), one

¹ Robert McChesney, *Blowing the Roof Off the Twenty-First Century* (New York: Monthly Review Press, 2014), str. 185.

² Više o Robertu McChesneyu na internet stranici: <http://robertmcchesney.org/>.

³ Robert McChesney, *Blowing the Roof Off the Twenty-First Century*, str. 158.

bi mogle biti relevantne i za širu publiku jer se u njima opisuju i analiziraju složeni odnosi između kulture, medija, javnog interesa i demokratije. Štaviše, obe knjige se pokazuju kao pouzdani vodiči za razumevanje aktuelnih društvenih, kulturnih i političkih dešavanja u Srbiji danas. Među brojnim domaćim primerima koji bi se mogli tumačiti pomoću alata i uvida izloženih u knjigama Snježane Milivojević i Roberta McChesneya izdvojiću aktuelne proteste građana povodom rušenja objekata u Savamali, u organizaciji Inicijative “Ne da(vi)mo Beograd”. U trećem delu teksta, pošto u prva dva prikazem knjige, skrenuću pažnju na vezu između (“novih”) medija i organizovanja protesta, te na sliku protesta u masovnim, “mainstream” medijima, s jedne strane, i u internet neprofitnim medijima, s druge. Protesti građana mogu se videti kao pokušaj uspostavljanja (ili obnove) pristojne društvene i političke zajednice: građani zahtevaju pravnu državu koja primenjuje zakon i poštuje ljudska prava. Takav zahtev podrazumeva postojanje minimalne istine, odnosno narativa o Savamali koji bi bio prihvatljiv za većinu građana. U oblikovanju te istine (narativa) mediji imaju ključnu ulogu.

Knjiga Snježane Milivojević *Mediji, ideologija i kultura*, u zajedničkom izdanju Fabrike knjige i Peščanika, bavi se kulturnim studijama, s akcentom na izučavanju medija i njihove uloge u društvu. Složenom polju kulturnih studija ova profesorka javnog mnjenja i medijskih studija na Fakultetu političkih nauka u Beogradu pristupa i istorijski i problemski: ona ukazuje na istoriju (studija) medija unutar kulturnih studija, ali i na ključne rasprave u toj oblasti. Po svojoj strukturi, sadržaju i bibliografiji njena knjiga predstavlja sintetički pregled jedne oblasti i može se uvrstiti u žanr udžbenika. S druge strane, srazmerno obimna studija Roberta McChesneya *Digitalna isključenost. Kako kapitalizam okreće internet protiv demokratije*,⁴ u zajedničkom izdanju zagrebačkog Multimedijalnog instituta i beogradskog Fakulteta za medije i komunikacije, rezultat je višedecenijskog rada unutar jedne određene oblasti studija medija – istorije i političke ekonomije komunikacija. Naslov studije verno opisuje njenu osnovnu temu – uloga medija, posebno interneta, u savremenim demokratskim i kapitalističkim društvima. Treba reći da je i ovde reč o svojevrsnom udžbeniku, s bogatom bibliografijom.

Važna je i jedna sličnost između ovih dvoje autora: i Snježana Milivojević i Robert McChesney imaju i praktično i teorijsko iskustvo u oblasti medija. Naime, Milivojević je učestvovala u istraživačkim projektima iz oblasti medija i komunikacija (na primer, “Lokalni mediji u Srbiji i razvoj lokalne zajednice”, 2003; “Slika etničkih manjina u vodećim štampanim medijima u zemljama Jugoistočne

⁴ Naziv originala: Robert W. McChesney, *Digital Disconnect: How Capitalism Is Turning the Internet Against Democracy* (New York: The New Press, 2013).

Evrope”, 2001/2002), dok je McChesney, pored toga što iza sebe ima dve decenije radijskog iskustva (tu svakako treba izdvojiti njegovu autorsku jednočasovnu radijsku emisiju pod nazivom *Media Matters*, u kojoj su u periodu 2002–2012. godine između ostalih govorili i Noam Chomsky, Michael Moore, Bernie Sanders, Gore Vidal, Howard Zinn),⁵ jedan od osnivača neprofitne organizacije *Free Press* (<http://www.freepress.net/work>). Organizacija je formirana 2003. godine da bi se bavila reformom medija.

I.

Snježana Milivojević u “Predgovoru” objašnjava kako je nastala njena studija *Mediji, ideologija i kultura*: reč je o znatno prerađenom rukopisu doktorske disertacije. Ta disertacija pisana je devedesetih godina 20. veka upravo o devedesetim godinama 20. veka, odnosno o medijskoj manipulaciji i političkoj javnosti u tadašnjoj Srbiji (to jest Jugoslaviji). Zbog specifičnih političkih prilika u društvu, a samim tim i na univerzitetu, Snježana Milivojević nije odbranila doktorsku disertaciju na Univerzitetu u Beogradu. Revidirani rukopis teze je 2015. prerastao u knjigu o kulturnim studijama.

Zašto, međutim, autorka koristi naziv kulturne studije umesto uobičajenog naziva studije kulture? U jednoj fusnoti u “Uvodu” Milivojević objašnjava razliku: naziv kulturne studije odnosi se i na “pristup i na istraživačku oblast za koje je ‘kultura’ sfera značenja i praksi putem kojih ta značenja nastaju i razmenjuju se”;⁶ drugim rečima, kultura tu nije puki skup kulturnih objekata i fenomena, kako se ona obično doživljava u studijama kulture. Pored toga, ne treba zaboraviti da su studije kulture generički i širi pojam od kulturnih studija, te je terminološko razgraničenje koje autorka predlaže i teorijski i metodološki opravdano.

Snježana Milivojević daje nekoliko razloga zašto bi njena knjiga o kulturnim studijama mogla da bude od koristi domaćoj čitalačkoj publici: prvo, kulturne studije su ukazale na važnost ideologije u studijama medija i tako srušile mit o medijskoj “neutralnosti” i “objektivnosti”; drugo, knjiga predstavlja svojevrsni uvod u studije medija; treće, ona će možda podstaći širi interes za kulturne studije kod nas.⁷

273

⁵ O iskustvu rada na radiju McChesney piše u poglavlju “The Personal is Political: My Career in Public Radio”, u McChesney, *Blowing the Roof Off the Twenty-First Century*, 172–185.

⁶ Snježana Milivojević, *Mediji, ideologija i kultura* (Beograd: Fabrika knjiga i Pešćanik, 2015), str. 21. Dalje u prvom odeljku brojevi stranica sa kojih su preuzeti citati biće naznačeni u zagradama u tekstu. Citati preuzeti iz drugih izvora biće posebno naznačeni.

⁷ Snježana Milivojević smatra da “postoji ogromna praznina u domaćoj teorijskoj literaturi” u vezi sa kulturnim studijama (9). Čini se da ipak treba

Knjiga se sastoji od pet tematskih poglavlja u čijem su središtu važne debate iz oblasti (studija) medija. U prvom poglavlju obrađuju se medijski efekti; drugo se bavi masovnim medijima i njihovim značajem u savremenom društvu; u trećem poglavlju analizira se odnos ideologije i označavajuće prakse; u fokusu četvrtog poglavlja nalazi se javnost, dok se peto bavi medijskom publikom. Moglo bi se reći da svih pet poglavlja povezuje jedna načelna tema o medijima kao prostoru u kom se definiše stvarnost, uspostavljaju (društveni) konsenzus i hegemonija, te vode interpretativni ratovi. Autorka o tome kaže: “Analize medijskih institucija i kulturne industrije otkrile su *proizvodnju pristanka* na postojeće uslove u društvu, kao glavni doprinos medija u očuvanju hegemonije” (19). Ta tema me ovde najviše zanima: vratiću joj se kada budem govorila o različitim aspektima protesta građana u organizaciji Inicijative “Ne da(vi)mo Beograd”.

Snježana Milivojević naglašava da mediji imaju različitu ulogu i tretman u demokratskim i nedemokratskim društvima. Dok se u demokratskim društvima “vlast bori za naklonost javnosti i podleže redovnoj proverii”, u nedemokratskim “ne postoji javna sfera kao domen slobodnih interakcija, mediji nisu institucija javnosti pa zato nema ni slobodne javnosti” (28). Drugim rečima, u nedemokratskim društvima vlast obično kontroliše javnu komunikaciju:

274

Sistematskim isključivanjem jednih istina obezbeđuje se prostor za formulisanje, nametanje i dominaciju drugih. Zabrana različitih govora je osnov reprodukcija konfliktne slike o stvarnosti i njenog medijskog posredovanja. (28)

Jednostavno rečeno, mediji potpomažu naturalizaciju konfliktne slike o stvarnosti i to izgleda otprilike ovako: “istina” koju iznosi vladajuća stranka je jedina legitimna; tu

ukazati na neke postojeće inicijative i prevedenu literaturu, nezavisno od stava prema njihovom kvalitetu. Dakle, treba reći da je pri Fakultetu političkih nauka osnovan Centar za studije kulture (<http://www.fpn.bg.ac.rs/node/1390>; <https://sr-rs.facebook.com/CSKFPN/>); Centar je 2014. godine organizovao konferenciju pod nazivom “Studije kulture – glasovi sa margine” (<http://www.fpn.bg.ac.rs/node/661>); Jelena Đorđević, rukovoditeljka Centra i profesorka Fakulteta političkih nauka, priredila je zbornik tekstova *Studije kulture* (Službeni glasnik, 2012). Nezavisno od terminološkog razgraničenja prema kome studije kulture nisu isto što i kulturne studije, kao i činjenice da “domaća teorijska literatura” nije isto što i prevod strane teorijske literature, treba makar naznačiti, što nije slučaj u studiji Snježane Milivojević, da kod nas postoje prevodi tekstova Raymonda Williama, Sturta Halla, Johna Fiskea i drugih.

“istinu” osporavaju dežurni “kritizeri” zbog svojih sebičnih interesa; mediji potvrđuju ne samo da je vladajuća stranka u pravu već i da je nepravедно napadnuta. Dijametralno suprotne interpretacije (bespravno) rušenja objekata u Savamali o kojima će kasnije biti reči upravo ilustruju baš takvu situaciju u domaćem društvu i medijima.

Snježana Milivojević uporno ponavlja da “[m]ediji nisu sredstva za transport realnosti; oni rade na njenom osmišljavanju” (67). Preciznije, mediji nude “određene verzije stvarnosti” (67). Naravno, to implicira i sukob oko prevlasti jedne od tih verzija, odnosno borbu oko toga da se “stvarnost definiše i osmisli” na određeni način (67). Odavde nije teško izvući zaključak da su mediji “direktno povezani sa generisanjem i distribucijom moći” (68). Da bi bolje objasnila borbu oko tumačenja i značenja, Snježana Milivojević podrobno opisuje ulogu medijskih okvira, koji predstavljaju “kodove” za procesuiranje i artikulaciju velikog broja (često kontradiktornih) informacija; oni čuvaju “simboličku kontrolu nad svakodnevicom putem uticaja na javnu percepciju stvarnosti” (72-73).

Što su medijski okviri dugotrajniji i stabilniji to i naša stvarnost deluje stabilnije. Naravno, važi i suprotno, što je politička kriza veća to je i intervencija vlasti u medijsku sferu brutalnija i ogoljenija. Ozbiljni problemi nastaju kada borba oko tumačenja postane nerešiva: tada je neophodna promena postojećeg medijskog okvira. Da bi ilustrovala jednu takvu situaciju, Milivojević upućuje na postjugoslovenski medijski prostor 1990-ih godina. Tada je bila potrebna jedna vrsta normalizacije i pacifikacije radikalnih političkih i društvenih promena da bi se izbegao “krizni narativ” (73). Te promene su sprovodili državni mediji ili mediji pod kontrolom vlasti, ističe Milivojević. Primer na koji autorka podseća jeste postizborna kriza 1996/1997. godine kada su vodeći mediji jednostavno potisnuli krizni narativ kako bi očuvali “iluziju normalnosti”. Javni prostor za drugačija viđenja stvarnosti izmestio se tih godina iz medija u privatnu sferu, odnosno domove, ali i na gradske ulice i trgove.

Navedeni primer pokazuje kako dolazi do “krize hegemonije”, odnosno kako se podrivaju važeći odnosi moći u društvu. Autorka ističe: “[h]egemonija je uvek nestabilna i privremena formacija i uvek postoji samo u relacionim terminima i kroz saveze grupa koji se sklapaju i menjaju” (87). Odgovor na krizu hegemonije može biti najmanje dvojak, smatra ona. Prvi odgovor podrazumeva “pokušaj simboličke odbrane postojećeg” (87) i razlikuje se u demokratskim i nedemokratskim društvima. Dok se u demokratskim društvima konflikti rešavaju pomoću procedura oko kojih smo se svi unapred saglasili, u nedemokratskim društvima za rešavanje konflikta se “mobiliju *represivni*, a ne *ideološki* instrumenti”, a u medijima se umesto razgovora o razlikama nasilno nameće jedna “istina” (88).

Posebno važan čini se uvid Snježane Milivojević o “borbi za kontrolu zdravorazumskog” (89): kada sukobi u tom za ideologiju najvažnijem domenu “zdravog razuma” postanu očigledni, dobijamo ozbiljnu društvenu krizu.

Drugi mogući odgovor na krizu hegemonije podrazumeva “dugotrajan proces redefinisavanja preovlađujućih znanja o društvu, njegovoj prošlosti i budućnosti”, a u središtu tog procesa nalazi se pojam (i poimanje) tradicije (89). Razume se, prevrednovanje tradicije može biti i emancipatorsko i konzervativno, odnosno represivno (podsetimo se uobičajenih primera, jedna od posledica kritike zapadnocentričnog poimanja kulture, odnosno privilegovanja nasleđa takozvane zapadnoevropske civilizacije, bilo je otvaranje književnog kanona i osvetljavanje do tada marginalizovanih kultura, bilo da je reč o autorkama i autorima iz nekadašnjih kolonija ili, pak, o ženskoj kulturi i stvaralaštvu; nasuprot tome, kao primer izolacionizma i partikularizma umesto inkluzivnosti i univerzalnosti, možemo navesti, recimo, domaći istorijski revizionizam koji dovodi u pitanje antifašističku borbu a istovremeno opravdava kvislinški režim).⁸

Na složenu vezu između medija i obrazovanja pažnju skreće i Snježana Milivojević. Ona vidi medije kao “važan izvor znanja o zajedništvu”, ali i “svojevrstne učionice građanskog života” (91). Međutim, o kakvom se znanju tu radi? 276 Milivojević s pravom naglašava da mediji rade u domenu zdravorazumskih, opštepoznatih znanja: taj domen predstavlja garanciju *normalnog* pogleda na svet, dok se ono što ostaje izvan njega vidi kao *nenormalno* i *neprirodno* (97-98). Jednom kada se naruši takozvani režim normalnosti dolazi do krize koju obično rešavaju dominantni akteri, a mediji im pomažu tako što “silovito kolonizuju domen zdravorazumskog” (100). Snježana Milivojević to opisuje na sledeći način:

Sve dok upravljaju krizom, znači da su [dominantni akteri, prim. A.K.] sposobni da je razreše i da svoje rešenje nametnu kao opšte prihvaćeno. Zato se u krizi prinudni instrumenti mobilišu otvorenije i vidljivije nego u normalnim okolnostima. U komunikaciji se to ispoljava kao jasnije definisanje granica prihvatljivog govora i manja tolerancija za različita stanovišta u javnosti. S druge strane, nesposobnost da se upravlja krizom nije samo kriza vladanja nego je i pokazatelj opšte društvene krize. (99)

Jedna važna karakteristika knjige *Ideologija, mediji i kultura* jeste precizno definisanje pojmova. Pošto govori o konsenzusu, hegemoniji i kriznom narativu u medijima,

⁸ O istorijskom revizionizmu vidi tekst Jelene Lalatović, “‘Alternativna’ istorija, tradicionalni identitet” u ovom broju časopisa *Reč*.

Snježana Milivojević mora da definiše polje javnosti (odnosno javne sfere) unutar koga se odvija borba oko značenja. Ona ukazuje na osnovne pretpostavke dve misaone tradicije (liberalno-demokratske i utilitarno-demokratske) u okviru kojih su promišljeni modeli javnog mnjenja, a zatim nudi nekoliko ključnih definicija javnosti (121-124). Naravno, nije izostao osvrt na jednu od glavnih studija o građanskoj javnoj sferi – Habermasovo *Javno mnjenje*, kao i na tri osnovna tipa kritike na račun Habermasove teorije: normativnu, strukturnu i institucionalnu (127-139). Međutim, stiče se utisak da pobrojane kritike kao i izmenjeno, *posthabermasovsko* razumevanje javnosti i javnog mnjenja nisu osporili ulogu i važnost tri dimenzije javne sfere koje su potrebne za njeno komunikacijski relevantno promišljanje. Reč je o egalitarnoj, racionalnoj i suverenoj dimenziji (129).

Prema Snježani Milivojević, egalitarnost znači da javnoj sferi može da pristupi neograničen broj ljudi, racionalnost se odnosi na kvalitet javne debate jer je racionalna debata neophodan (pred)uslov za odmeravanje argumenata, dok suverenost podrazumeva da su obezbeđeni uslovi za sistematsku i kritičku kontrolu vlasti (129). Dakle, iako je reč o *idealno-tipskom* modelu (129), to ne umanjuje značaj ove tri dimenzije za realno obezbeđivanje slobodne, demokratske javnosti. Jasno, pojava interneta (odnosno novih, elektronskih medija) uticala je na formiranje jedne posve drugačije, rečima Snježane Milivojević, *cyber* javne sfere (136), koja umnogome zavisi od načina na koji je razumemo i koristimo.⁹ O tome podrobno raspravlja Robert McChesney, o čijim je uvidima reč u narednom odeljku.

277

2.

Osnovna teza McChesneyjeve studije eksplicirana je u kratkom “Predgovoru”:

(...) većina razmatranja o internetu ne uspeva internet da utemelji u političkoj ekonomiji: ona ne mogu da razumeju važnost kapitalizma u oblikovanju i, u nedostatku boljeg termina, pripitomljavanju interneta. Kada se spomene kapitalizam, to je onda obično kao ‘slobodno tržište’ koje se smatra nekakvom dobronamernom datošću, gotovo sinonimom za demokratiju.¹⁰

9 Snježana Milivojević ističe Habermasov kritički stav prema internetu kao javnoj sferi. U tom svetlu, vredi pomenuti zanimljiv intervju sa Habermasom, iz 2014. godine: <http://www.resetdoc.org/story/00000022437>.

10 Robert V. Mekčejsni, *Digitalna isključenost. Kako kapitalizam okreće internet protiv demokratije*, s engleskog preveo Domagoj Orlić (Beograd, Zagreb: Fakultet za medije i komunikacije i Multimedijski institut, 2015), str. xi. Dalje u drugom odeljku brojevi stranica sa kojih su preuzeti citati biće naznačeni u zagradama u tekstu. Citati preuzeti iz drugih izvora biće posebno naznačeni.

“Predgovor” se završava blagonaklonim podsećanjem na važnost čuvenog slogana iz 1968. godine – *budi realan, zahtevaj nemoguće*. Taj slogan, prema McChesneyju, mogao bi biti jedna od najvažnijih poruka digitalne revolucije. Već na osnovu ova dva citata iz “Predgovora” mogu se izvući neki zaključci o teorijskim interesovanjima, ali i političkom stanovištu Roberta McChesneyja. S jedne strane, on uspostavlja nužnu (u većini pristupa – zanemarenu) vezu između interneta i političke ekonomije; s druge strane, on kritički posmatra kapitalizam i takozvano slobodno tržište, ali i izražava nadu da je promena postojećeg stanja moguća. Sličnu kritičnost spram kapitalizma, kao i osvežavajuću veru u mogućnost društvene promene, McChesney još jasnije demonstrira u svojoj knjizi eseja iz 2014. godine. On se tu izjašnjava kao socijalista, ali zbog istorijske opterećenosti tog termina zagovara *postkapitalističku demokratiju* koja bi bila posvećena demokratskim praksama, s jedne strane, i oštroj kritici stvarno postojećeg kapitalizma (koji ugrožava demokratiju, ljudske slobode i ekološku održivost), s druge.¹¹ Njegov je stav da je ekonomija uvek posledica određene politike, a ne obrnuto. U toj zbirci eseja, baš kao i u *Digitalnoj isključenosti*, prevladava konstruktivan, donekle optimističan ton (“pesimizam je samodovoljan, to nije način da se živi”):¹²

278 Ljudi retko kad uspešno predvide društvene promene; one su gotovo uvek neočekivane, te moramo biti otvoreni za tu mogućnost. Niko nije video da se spremaju protesti u Medisonu, ili pokret “Okupiraj”. Howard Zinn je imao običaj da kaže da onomad niko nije naslućivao pokret za ljudska prava.¹³

Međutim, kao iskusni aktivista, McChesney ističe da protesti građana nisu dovoljni, to jest – mora postojati (adekvatna) medijska pokrivenost. Kako ćemo inače znati da je protesta uopšte bilo, posebno u velikoj zemlji poput Amerike? Naravno, to pitanje se odnosi i na sve druge zemlje. Između ostalog, mediji služe da geografski, obrazovno, ekonomski i na druge načine udaljene građane simbolički povežu u jednu političku zajednicu.

Digitalna isključenost sastoji se iz sedam poglavlja. U prvom, uvodnom poglavlju iznose se glavne teze knjige i opis ostalih poglavlja; u drugom poglavlju se objašnjavaju osnovni elementi političke ekonomije, dok je u fokusu trećeg konkretno politička ekonomija komunikacije, te posebno odnos između komunikacije, kapitalizma i demokratije; četvrto i peto poglavlje, uokvireni debatom o

11 Robert McChesney, *Blowing the Roof Off the Twenty-First Century*, str. 21.

12 Ibid., str. 17.

13 Ibid., str. 16.

demokratskom potencijalu interneta između pobornika i skeptika, posvećena su odnosu stvarno postojećeg kapitalizma prema internetu, i to od nastanka interneta i njegovog snažnog antikomercijalnog, demokratskog impulsa, preko njegove komercijalizacije i osvrta na monopolističke kompanije koje vladaju internetom, do istorijskog pregleda “advertajzinga” odnosno oglašavanja u “starim” i “novim” medijima;¹⁴ u fokusu šestog poglavlja je preispitivanje stanja novinarstva u digitalnom dobu, dok se u sedmom iznosi mišljenje o neophodnoj demokratizaciji političke ekonomije i interneta, te stav da su reforme u ovim oblastima uzajamno zavisne. Kao i u prikazu knjige Snežane Milivojević, ovde me najviše zanima jedan argumentacijski tok: reč je o bazičnoj (mnogi bi rekli, radikalnoj) tvrdnji Roberta McChesneya da – poput obrazovanja i zdravstva – mediji u demokratskim društvima treba da budu javno dobro i, samim tim, subvencionisani. Radi se, naravno, o informativnim medijima i istraživačkom novinarstvu, koji ne mogu (i, još važnije, ne treba) da “žive” od reklama ili autorskih prava.

Robert McChesney nabraja i objašnjava četiri “pretpostavke za zdravo novinarstvo” u vezi sa kojima postoji konsenzus u demokratskoj teoriji i novinarskoj struci. Novinarstvo “mora osigurati rigorozno preispitivanje ljudi koji su na vlasti i onih koji žele da dođu na vlast u državnoj upravi, korporativnom i neprofitnom sektoru”; “mora imati uverljivu metodu odvajanja istine od laži”; “mora smatrati potrebe za informisanjem svih ljudi legitimnim”; i, konačno, “mora ponuditi širok raspon informativnih sadržaja o najvažnijim pitanjima našeg vreme-

¹⁴ Dominique Cardon u knjizi nevelikog obima pod nazivom *Internet demokratija. Obećanja i granice* opisuje nastanak interneta, zatim objašnjava ideju koja je stajala iza tog poduhvata, kao i promenu te inicijalne ideje od devedesetih godina dvadesetog veka do danas. U knjizi se pre svega razmatra veza između interneta i demokratije. Digitalna revolucija “produbljuje i upotpunjuje demokratski poredak”, a internet “širi javni prostor i menja samu prirodu demokratije”, smatra Cardon. – Dominik Kardon, *Internet demokratija. Obećanja i granice*, preveo s francuskog Duško Vitas (Beograd: Fabrika knjiga, 2013), str. 8. Naravno, te promene treba isključivo kritički prihvatati i iznova se pitati o granicama, pa čak i naličju digitalne revolucije. No, u uglavnom optimističnom zaključku, Cardon ističe da je “internet instrument borbe protiv infantilizacije građana u režimu koji smatra da mu je prepuštena vlast”, te da u tom smislu internet predstavlja budućnost demokratije. – Ibid., str. 102. Međutim, “internet poziva na demokratiju aktivnih, a uvek postoji opasnost da će oni ostaviti po strani tihe i nepovezane”. – Ibid. Uprkos tome, kada se shvati kao demokratski princip, “internet je mnogo više jedna prilika nego opasnost, više srećna okolnost nego rizik”, smatra Cardon. – Ibid., str. 103.

na” (104). Nužan uslov za uspostavljanje i održavanje takvog demokratskog novinarstva, koje u obzir uzima sve društvene grupe, jesu materijalni resursi i kvalitetne institucije, odnosno timovi sačinjeni od urednika, novinara, lektora, korektora, ističe McChesney. Po njemu, prvi korak na tom putu predstavljaju javne politike i javne investicije, to jest subvencije. Jednostavno rečeno, istraživačko novinarstvo i demokratske informativne medije treba da (makar delom) finansira država.

Digitalno novinarstvo (internet) može doprineti kvalitetnom novinarskom poslu samo ako nije povezano sa komercijalnim težnjama, tvrdi McChesney. Drugim rečima, kvalitetno novinarstvo (bilo u starim bilo u novim medijima) mora biti nezavisno, a to se postiže tako što se ono posmatra kao javno dobro. U tom svetlu, McChesney skreće pažnju na pojavu internet neprofitnih informativnih medija čiji je cilj novinarstvo u javnom interesu (251). Oni se najčešće finansiraju preko podrške fondacija (nevladin sektor) i donacija pojedinaca. Razume se, takvo finansiranje ima svoja ograničenja. Kada je reč o fondacijama, one nemaju dovoljno novca za (p)održavanje ozbiljnog i kontinuiranog istraživanja u novinarstvu; nisu vrednosno neutralne institucije; nude samo privremenu finansijsku podršku, obično za period od oko tri godine (254-255). O donacijama pojedinaca da ne govorimo – mnogo bezazlenije stvari u društvenom/političkom životu zajednice ne bi smele da zavise od volje pojedinaca a kamoli informativni mediji.¹⁵ Zato McChesney iznova ponavlja svoju tezu o ulozi države u finansiranje medija: (digitalno) informativno novinarstvo mora se videti kao javno dobro i subvencionisati. Drugim rečima, garantovane novinarske plate i institucionalna podrška predstavljaju neophodne uslove za kontinuirano istraživanje i izveštavanje o problemima.¹⁶

15 Ovde se nameće nekoliko poređenja: od donacija pojedinaca i kompanija za izgradnju kuća za one koji pripadaju najsiromašnijim slojevima društva do donacija pojedinaca i kompanija za lečenje teških oboljenja kod dece i odraslih. To su sve situacije u kojima država nije u stanju da ispuni svoje obaveze u polju socijalne i zdravstvene zaštite.

16 U iscrpnom prikazu McChesneyeve knjige, Guy Aitchison navodi konkretne primere (blogove i portale) da bi naglasio da informativni mediji moraju biti subvencionisani, to jest da ne mogu da se održe na duge staze ako su rezultat dobre volje fondacija ili pojedinaca, ili amaterskog entuzijazma. – Guy Aitchison, “How capitalism is turning the internet against democracy, and how to turn it back”. Prikaz je objavljen na sajtu openDemocracy: <https://www.opendemocracy.net/guy-aitchison/how-capitalism-is-turning-internet-against-democracy-and-how-to-turn-it-back>.

Oslonivši se na podatke iz istraživanja o slobodi štampe koje je sakupio Freedom House, McChesney naglašava da se na vrhu liste nalaze “demokratske zemlje sa najvećim subvencijama za novinarstvo po glavi stanovnika” (265). On zatim izlaže ideju – ili, preciznije rečeno, predlog – o *građanskom informativnom vaučeru*.¹⁷ Naime, svaki odrasli građanin dobio bi vaučer u vrednosti od dvesta dolara; taj novac mogao bi da donira neprofitnom informativnom mediju po sopstvenom izboru ili da ga raspodeli na nekoliko takvih medija; doniranje ne bi bilo obavezujuće, to jest građani ne bi morali da upotrebe svoje vaučere (271). Naravno, postoji nekoliko uslova koji treba da budu ispunjeni da bi određeni mediji dobili vaučere: sadržaj takvih medija bio bi u potpunosti besplatan; reklamiranje bi bilo zabranjeno; sredstva bi dobili samo oni mediji koji su sakupili vaučere u vrednosti od oko dvadeset hiljada dolara (svojevrсни subvencijski cenzus), da bi se izbegle potencijalne malverzacije (272). Jedan od rezultata ovog McChesneyjevog predloga bilo bi formiranje – na prvi pogled – pravednog ideološkog poprišta u medijima:

[V]lada ne bi imala nikakvu kontrolu nad tim ko bi dobio taj novac, bila to levica, desnica ili centar. Bila bi to ogromna javna investicija, a istovremeno bi bio ostvaren libertarijanski san: ljudi bi mogli da podrže koje god političko stanovište im se najviše sviđa a mogli bi i nikoga da ne podrže. (273)

281

Međutim, u dominantno konzervativnoj, patrijarhalnoj sredini kakva je Srbija, u društvu koje se još uvek nije adekvatno suočilo sa odgovornošću za zločine iz devedesetih godina, javlja se zebnja u vezi sa “slobodnim tržištem” ideologija. Uz rizik da ovo zazvuči kao elitistički stav, ta zebnja se odnosi na potencijalno formiranje brojnih novih Happy televizija, Pink televizija, Informera, Kurira itd. Ovde se ne radi o raznim *rijaliti* programima sa ovih televizija, ili o “skandaloznim” vestima o poznatim ličnostima u pomenutim novinama, već o zagovaranju nasilnih i isključivih ideologija. Štaviše, nelagoda se javlja i zbog elementarnog pitanja: šta su za građane Srbije informativni mediji, javni ili stranački servisi? No, na ovu hipotetičku situaciju može se i drugačije gledati: možda bi slični vaučeri i konkretizovana “borba

¹⁷ Garret M. Broad u prikazu McChesneyjeve knjige ispravno primećuje da kritička analiza igra ključnu ulogu u radu javnih intelektualaca, ali da takva analiza nije dovoljna; u prevladavanju baš tog ograničenja nalazi se posebna vrednost McChesneyjevog pristupa koji se bazira na kritici, s jedne strane, i predlozima i potencijalnim rešenjima za promenu postojećeg stanja, s druge. – Garret M. Broad, *International Journal of Communication* 7 (2013), Book Review 1578-1581.

oko značenja” podstakli zagovornike progresivnih i levih ideja da se više angažuju i upoznaju građane sa svojim uverenjima, stavovima i programima.

U završnom poglavlju, McChesney se oslanja na sopstveno radno i aktivističko iskustvo u organizaciji *Free Press*. On kaže da su za reformu medija i usvajanje novih javnih politika potrebni solidarnost i savezništvo što većeg broja ljudi. Sličan uvid o značaju solidarnosti i masovnosti nalazi se i u poglavlju rečitog naziva “America, I Do Mind Dying”,¹⁸ iz pomenute McChesneyeve zbirke eseja *Blowing the Roof Off the Twenty-First Century*. Treba, naime, raditi na formiranju masovnog pokreta okupljenog oko pitanja koje je zajedničko svim ljudima – pravo na puno radno vreme i platu koja omogućava dostojanstven život.¹⁹ On se ne uzdržava od kritike liberala, “mlakih reformatora”, koji bi hteli da izbegnu sukob sa moćnicima jer bi takav sukob, smatraju, samo umanjio prostor za promene. Nasuprot tome, McChesney veruje da je jedino pouzdano sredstvo društvene i političke promene – milion demonstranata ispod prozora onih koji su na vlasti.²⁰ Zato pesimizmu i cinizmu nema mesta u društvenom pokretu, odrešit je McChesney.

3.

282 Na sreću (teorijski gledano) ili, pak, na nesreću (iz perspektive svakodnevnog života), brojni su primeri u domaćim medijima koji bi mogli poslužiti za “testiranje” teza iznetih u knjigama Snježane Milivojević i Roberta McChesneya. U ovom delu fokus je na medijskoj dimenziji nedavnih – i dalje aktuelnih – protesta građana u organizaciji Inicijative “Ne da(vi)mo Beograd”. Pošto je reč o protestima koji nisu završeni, te o reakcijama koje se svakodnevno pojavljuju, nije moguće dati zaokruženu analizu. Zato ću na osnovu sada raspoložive građe ukazati na neke zanimljive aspekte vezane za medije i ove proteste.

Inicijativa je pokrenuta 2014. godine, s jasnim obrazloženjem i ciljem:

Mi smo grupa ljudi različitih profila, zanimanja i uverenja, okupljenih oko zajedničkog cilja: da se zaustavi degradacija i pljačkanje Beograda u ime megalomanskih urbanističkih i arhitektonskih projekata, pre svega “Beograda na vodi”.²¹

18 Vidi: <http://www.haymarketbooks.org/pb/Detroit-I-Do-Mind-Dying>.

19 Robert McChesney, *Blowing the Roof Off the Twenty-First Century*, str. 26.

20 Ibid., str. 27.

21 Više o inicijativi “Ne da(vi)mo Beograd”: <https://nedavimobeograd.wordpress.com/o-inicijativi/>; <https://sr-rs.facebook.com/nedavimobeograd/>; <https://twitter.com/nedavimobgd>.

Tokom skoro tri godine postojanja *Inicijativa* je organizovala mirna protestna okupljanja, tribine, pripremila besplatni štampani materijal o brojnim negativnim aspektima izgradnje “Beograda na vodi” itd. Međutim, jedan događaj podstakao je članove *Inicijative* na intenzivnije delovanje – reč je o bespravnom rušenju nekoliko objekata u Savamali i ugrožavanju osnovnih ljudskih prava u noći između 24. i 25. aprila ove godine. Sve koji su uključeni u ovo protivpravno delovanje *Inicijativa* je pozvala da prihvate političku i pravnu odgovornost.²² Pošto su identiteti počinitelaca (i dalje) nepoznati, traže se ostavke predstavnika zvaničnih tela koja su “zakazala” te noći: Siniše Malog (gradonačelnik Beograda), Nikole Nikodijevića (predsednik Skupštine grada Beograda), Nebojše Stefanovića (ministar unutrašnjih poslova RS), Vladimira Rebića (v. d. direktora Policije Srbije) i Nikole Ristića (načelnik Komunalne policije Beograda).

S druge strane, predstavnici gradskih i republičkih vlasti poručuju da nemaju ništa s rušenjem u Savamali, a i da imaju – to nije bitno. Takve su i izjave predsednika Vlade, koje se kreću od toga da su objekte rušili “kompletni idioti” (10. 05. 2016), preko toga da iza rušenja stoje “najviši organi gradske vlasti u Beogradu” (08. 06. 2016), do toga da bi i on sam rušio te “prljave udžerice”, samo “u po bela dana” (10. 06. 2016). Protesti građana u organizaciji Inicijative “Ne da(vi)mo Beograd” počeli su u maju. Ovde iznosim četiri teze koje smatram važnim unutar okvira ocrtanog u studijama Snježane Milivojević i Roberta McChesneyja.

283

1) *Demokratski potencijal interneta, odnosno društvenih mreža za građansko organizovanje, te za eventualno formiranje ozbiljnijeg društvenog pokreta u krhkoj demokratiji jednog postsocijalističkog društva.*

Protesti se organizuju preko društvenih mreža: obaveštenje o mestu i vremenu okupljanja najpre se objavi na Facebook stranici Inicijative “Ne da(vi)mo Beograd” pa ga dalje prenose drugi internet portali i pojedinci na svojim Facebook stranicama, Twitterima itd. U vezi sa tim, važno je pitanje: kome su obaveštenja upućena, odnosno dostupna (s obzirom na starosnu dob, obrazovanje, pripadnost određenoj društvenoj grupi itd.)? Nadalje, kako proširiti domet poruke na veći broj ljudi? To pitanje ne odnosi se samo na konkretno organizovanje protesta, već i na dostupnost kritičkih tekstova o projektu “Beograd na vodi” i informacija o radu Inicijative “Ne da(vi)mo Beograd”. Iako je danas najveći broj informacija od nas udaljen *samo jedan klik*, potrebni su određeni materijalni uslovi i određena

22 Više o zahtevima *Inicijative*: <http://pecanik.net/zahtevamo-ostavke-i-odgovornost/>; više o pravnom aspektu rušenja objekata u Savamali u tekstu Vesne Rakić-Vodinić: <http://pecanik.net/bauk-kruzi-sava-malom-bauk-lazi/>.

predznanja za baš taj *klik* (kako mnogi autori naglašavaju, internet obično služi aktivnima, dok nepovezani i tihi ostaju po strani). To su, dakle, pitanja važna za svaku sličnu inicijativu građana.

2) *Potencijal internet neprofitnih informativnih medija za izveštavanje u javnom interesu.*

Treba skrenuti pažnju na stručne i kritičke tekstove objavljene na sajtu Peščanika u vezi sa projektom “Beograd na vodi”, aktivnostima Inicijative “Ne da(vi) mo Beograd”, a potom i protestima građana.²³ Ujedno treba naglasiti da Peščanik nije informativni medij u klasičnom smislu, već se radi o mediju koji komentariše vesti (sličnu funkciju imaju i Radio Slobodna Evropa, Mašina, Bilten...). S obzirom na to, vredi ponoviti dve teze Roberta McChesneyja. Prvo, (internet) neprofitni informativni mediji jesu jedini uistinu slobodni mediji. Njih najčešće finansiraju razne fondacije (obično zarad promovisanja demokratskih vrednosti i institucija, te jačanja civilnog društva) i, ređe, pojedinci. Drugo, takvi mediji umnogome zavise od volje i trenutnih interesa fondacijā (finansiranje obično traje do nekoliko godina; fondacije nisu nepristrasne, pa zato često postavljaju određene uslove za finansiranje medija itd.), ali i od entuzijazma pojedinaca koji hoće da pišu tekstove ili gostuju u emisijama bez novčane nadoknade (tu je obično reč o onim osobama koje sebe vide kao javne intelektualce, odnosno one koji takozvana ekspertska znanja posreduju široj publici). Drugim rečima, iako dragocena, sloboda internet neprofitnih informativnih medija je uslovljena na mnoge načine i zato nestabilna. Ona mora da se osvaja iz dana u dan.²⁴

284

²³ Vidi niz tekstova objavljenih tokom poslednje tri godine: <http://pescanik.net/beograd-na-vodi-2/>.

²⁴ Delovanje udruženja građana Peščanik, odnosno multimedijalnog portala Peščanik (koji se sastoji od autorskih tekstova i govornih emisija) dobar je primer za neke od McChesneyjevih teza. Kako urednice Svetlana Lukić i Svetlana Vuković kažu, “Pre 10 godina odlučile smo da osnujemo nezavisnu produkciju – jedino tako Peščanik je mogao da nam obezbedi slobodu da radimo isključivo u skladu sa svojom savešću i svojim sposobnostima. Sve dobre i loše odluke koje smo donele u ovih 10 godina – naše su odluke. Pretnje i pritisci nisu imali nikakvu ulogu u našem radu, a finansijska nezavisnost od države – što u slučaju Srbije uvek znači od vladajućih partija i njihovih oligarha – učinila nas je otpornim i na finansijske ucene. Tu vrstu nezavisnosti dugujemo našim donatorima. Zahvaljujući njima, ali i velikom broju saradnika koji volonterski pišu, prevode, snimaju, montiraju, zastupaju nas pred sudom...” – <http://pescanik.net/podrzite-pescanik/>. Međutim, u poslednje dve godine većina donatora je smanjila podršku nezavisnim medijima kakav je Peščanik. Zato su urednice prinuđene da traže

3) *Pristrasno, prorežimsko izveštavanje u pojedinim masovnim, "mainstream" medijima.*

S jedne strane, takvo izveštavanje se očituje u marginalizaciji i/ili pacifikaciji protesta građana; s druge strane, može doći i do preterane politizacije protesta i moralne diskvalifikacije njegovih učesnika: u potonjem slučaju, najčešća "optužba" jeste da su demonstranti "strani plaćenici", zaposleni u nevladinim organizacijama, pa se protest onda vidi kao način za postizanje lične dobiti.

4) *Žnačaj materijalnosti otpora, odnosno simbolički potencijal koji još uvek imaju naša tela.*

Tu treba istaći konkretizovano, telesno zajedništvo i solidarnost koji se artikulišu na protestima građana. Ima autora koji su skeptični spram isključive upotrebe metoda građanske neposlušnosti, oličene u protestima na gradskim ulicama. Oni zagovaraju kombinovanje "tradicionalne" i elektronske građanske neposlušnosti; potonja se odnosi na napade na institucije i korporacije u virtuelnom prostoru gde se nalaze sve važne informacije. Uzevši u obzir brojne potencijalne ekskluzivnosti koje podrazumeva elektronska građanska neposlušnost (recimo, klasnu i rodnu), stiče se utisak da protesti na ulicama i trgovima još uvek predstavljaju najinkluzivniji vid otpora.²⁵

Svaka navedena stavka važna je i teorijski i praktično. Ovde bih se kratko osvrnula na izveštavanje takozvanih masovnih medija o protestima građana i intervenciju dominantnih političkih aktera unutar javne sfere. Podsetimo se najpre tvrdnji Snježane Milivojević, utemeljenih u radu brojnih teoretičara i kritičara u oblasti studija medija, ali i potvrđenih u njenom konkretnom istraživačkom radu: mediji su prostor u kome se definiše stvarnost; oni utiču na formiranje (društvenog) konsenzusa i hegemonije; u medijima se vode interpretativni ratovi, odnosno borba oko tumačenja koje će biti predstavljeno kao "istina". Politička/društvena grupa koja ima moć ubedi ostale građane, najčešće većinu, da su postojeći odnosi moći u društvu unapred zadati i nužni, uspešno uspostavlja svoju hegemoniju. Razume

285

finansijsku podršku od čitalaca i slušalaca, dakle, običnih građana. S druge strane, postojanje jednog kritičkog javnog prostora zaista zavisi velikim delom i od građana. Iako je to po mnogo čemu izazovna situacija (prvo što pada na pamet jeste odgovornost građana na delu), čini se da subvencije o kojima McChesney govori predstavljaju dugoročnije i bolje rešenje.

25 Critical Art Ensemble, "Elektronska građanska neposlušnost", u Critical Art Ensemble, *Digitalni partizani: izbor tekstova*, priredio i preveo Aleksandar Bošković (Beograd: Centar za savremenu umetnost, 2000), 17-39. Više o radu i publikacijama kolektiva Critical Art Ensemble: <http://www.critical-art.net/>.

se, nijedna hegemonija nije zagarantovana, odnosi moći u društvu su promenljivi. Ali potrebna su najmanje dva koraka da bi došlo do krize hegemonije. Prvo, treba podriti ideju o zadatosti i nužnosti tekućeg dominantnog poretka, i to ukazivanjem na njegova slaba mesta i loše rezultate režima. Ako to primenimo na slučaj rušenja u Savamali, možemo formulisati nekoliko argumenata: čak i bespravno podignuti objekti mogu da se ruše isključivo uz važeće rešenje o rušenju, prethodno uručeno vlasniku ili korisniku objekta. Činjenica da su objekte u Savamali rušile nepoznate, maskirane osobe, bez rešenja, bez znanja vlasnika ili korisnika, i to noću, pokazuje da Srbija nije pravna država. Taj zaključak dodatno podupire to što do danas, tri meseca posle događaja u Savamali, niko nije preuzeo odgovornost za bespravno rušenje niti su počinioci uhapšeni.

286 Drugo, da bi došlo do krize hegemonije, treba ukazati na mogućnost drugačijih društvenih aranžmana. Robert McChesney, na primer, predlaže građanske informativne vaučere, dok Inicijativa “Ne da(vi)mo Beograd” nudi konkretne programe i ciljeve koji treba da povežu građane. Za sada su građani složni oko jedne stvari: protivzakonito postupanje i nasilje se ne sme tolerisati. Upotreba nasilja je posebno opasna ako iza toga stoje predstavnici vlasti. Na osnovu trenutnog stanja, stiče se utisak da bi u narednom periodu *Inicijativa* mogla da radi na proširenju zahteva i ciljeva protesta. Protesti bi mogli da okupe (i) istinski ugrožene slojeve društva: pre svega, nezaposlene, ali i sve one zaposlene u “sivoj zoni”, zlopotrebljene, maltretirane i ucenjene na radnom mestu.²⁶ Istorija nas uči da pojedinačni, konkretni događaji, poput Savamale, mogu biti okidač za šire proteste i društvene promene.

Izveštavanje u masovnim medijima o dosadašnjim protestima građana povodom rušenja objekata u Savamali svakako zaslužuje analizu. Na osnovu pojedinih reportaža, možemo tvrditi da imamo posla sa prikrivanjem “kriznog narativa” i “borbom za kontrolu zdravorazumskog” (podsetimo se, Snježana Milivojević govori o takvoj situaciji tokom devedesetih godina kada su mediji radili na pacifikaciji zahteva za radikalne promena u društvu i očuvanju iluzije normalnosti)? Primer za to je izveštavanje Studija B i još nekih televizija o nedavnom pokušaju pristalica *Inicijative* da uruče otkaze Siniši Malom i Nikoli Nikodijeviću. O izveštavanju Studija B i Pinka imali smo već priliku da pročitamo:

²⁶ Vidi tekstove Marija Reljanovića o uslovima rada i “pravima” radnika u fabrikama kompanije Jura: <http://pescanik.net/prava-radnika-iz-doba-jure/>, <http://pescanik.net/zlostavljanje-nije-poslovna-tajna/>, <http://pescanik.net/inspekcija-iz-doba-jure/>.

Dakle, ovako: prvo je Studio B izvestio o “napadu pristalica takozvane Inicijative”; “Napad” je kasnije postao “brutalan”, a onda na TV Pink i “divljački”. Pominjana su “dva povređena policajca”, ali je Stefanović dr Nebojša kasnije pominjao samo jednog.²⁷

A ovako je protumačeno to medijsko “tumačenje”:

Kad maskirani dripci ruše po gradu, vezuju ljude, a neko naredi policiji da ne postupa – to je onda “bezbednost”. Kad neko zbog toga pobesni do te mere da se lati poslednjeg sredstva – rolne toalet papira – to je onda “brutalni, divljački” i uopšte teroristički napad na odbornike i izabrane gradske oće, pa se – u skladu s tim – podnose odmah prekršajne i krivične prijave, koje još nisu podnete za mnogo drastičnije događaje iz noći 24-25. aprila.²⁸

Već je istaknuto, ali vredi ponoviti: na osnovu ovog i sličnih prikaza protesta građana u medijima možemo očekivati eskalaciju nasilne retorike, a kasnije i golog nasilja. S jedne strane imamo očigledno kršenje zakona i nasilje; s druge strane imamo mirne proteste i rolnu toalet papira bačenu na predstavnike gradskih vlasti. Prvo se ili prećutkuje ili opravdava u medijima (i to sa najviše instance – i predsednik Vlade bi rušio, ali po danu), dok se drugo predstavlja kao opasnost i pretnja po bezbednost. Utisak je da je već tri meseca u toku borba za kontrolu zdravorazumskog i artikulaciju elementarne, činjenične istine o jednom događaju. Ta borba nije ravnopravna: dok predstavnici vlasti imaju na raspolaganju institucije i masovne medije (altiserovski rečeno, i represivni i ideološki aparat), građani imaju nezavisne internet medije i ulicu.

287

Još malo o (simboličkom) nasilju. Istoga dana kada su članovi *Inicijative* pokušali da uruče otkaze predstavnicima gradskih vlasti, otvorena je izložba “Necenzurisane laži” u jednoj beogradskoj galeriji u centru grada. Izložbu je potpisao “autorski tim informativne službe” stranke na vlasti. Predstavnica te informativne službe je izjavila da izložba predstavlja “samo izbor 2523 primera od ukupno 6732 negativna medijska sadržaja u poslednje dve godine”.²⁹ Zamišljeni cilj izložbe je da

27 Miloš Vasić, “Brutalni napad toaletnim papirom”, <http://www.autonomija.info/milos-vasic-brutalni-napad-toaletnim-papirom.html>.

28 Ibid.

29 Vidi: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&mm=07&d=18&nav_category=11&nav_id=1156625.

se pokazuju slobode medija u Srbiji.³⁰ Ovde izdvajam dva ključna aspekta tog (uistinu postmodernog) metanarativa o medijima, kako su ga osmislili dominantni politički akteri: prvo, izložba je u stvari pretnja svima koji su na njoj “izloženi” (i medijima i autorima); drugo, ona je u funkciji sistematskog skretanja pažnje sa relevantnih problema u društvu. Sa zebljom treba očekivati korake vlasti posle takve izložbe.

Ako se protesti građana na jesen nastave i pojačaju, na stvari će biti borba oko minimalnog konsenzus u medijima, kao i javnosti uopšte, oko rušenja objekata u Savamali. Takav konsenzus, to jest, za većinu prihvatljiv narativ o jednom spornom događaju, nepohodan je za opstanak društvene i političke zajednice. O mogućem ponašanju vlasti u vezi sa tim, već je bilo reči: u sličnim situacijama obično se primenjuje jednostavan metod “puštanja nekoliko ljudi niz vodu”. Drugim rečima, moguće je da će vlast žrtvovati nekoliko funkcionera i tako razrešiti krizu.³¹ Ali, s obzirom na dosadašnju “nefleksibilnost” i “rigidnost” (recimo, u odnosu prema opoziciji i medijima) vlasti, moguća je i “normalizacija bezakonja”, odnosno utvrđivanje nelegitimnog načina vladanja po pravu jačeg.³² Zato je važno pitanje koliko su zaista jaki aktuelni građanski protesti. Neki tvrde da u sadašnjem obliku, oni nisu dovoljni za promenu režima, pa možda čak ni za razrešenje “slučaja Savamala”. Ali to

288

... ne znači da i u sadašnjem izdanju, ukoliko bude *velike upornosti* postojećih organizacija i građana, ne može da se ostvari i po neka pojedinačna pobeda koja bi ohrabrila i osnažila društvo, otvarajući nadu da izlaza ima ukoliko građani tako odluče. Zato je Savamala važna, jer su i tzv. male-velike pobede dragocene.³³

Za kraj, o ulozi i značaju malih-velikih pobeda: Robert McChesney počinje “Predgovor” svoje knjige eseja iz 2014. godine čuvenim rečima istoričara i aktiviste Howarda Zinna: “You can’t be neutral on a moving train” (Ne možeš stajati po strani u vozu koji se kreće).³⁴ Sasvim jednostavno, niko nije oslobođen odgovornosti za

30 Vidi, recimo, tekstove Sofije Mandić (<http://pescanik.net/veliki-lapsus/>), Branislava Dimitrijevića (<http://pescanik.net/predlog-za-eksponat-na-izlozbi-necenzurisane-lazi/>) i Vesne Rakić-Vodinelić (<http://pescanik.net/izlozba-kao-cover-page/>) objavljene na sajtu Peščanika.

31 Vesna Pešić, “Može li se razgoreti Savamala”, <http://pescanik.net/moze-li-se-razgoreti-savamala/>.

32 Ibid. Vidi i Vesna Rakić-Vodinelić, “Izložba kao cover page”, <http://pescanik.net/izlozba-kao-cover-page/>.

33 Ibid.

34 Robert McChesney, *Blowing the Roof Off the Twenty-First Century*, str. 9.

svoje postupke i izbore. Bez previše ograda, McChesney zagovara rušenje kapitalizma i uspostavljanje postkapitalističke demokratije. Podsetimo se, on se nada revolucionarnom formiranju masovnog pokreta, koji bi okupio ispod prozora vlasti, ali i drugih aktera u poziciji moći, sve građane koji žele da žive pristojnim životom u demokratskom društvu i pravnoj državi (ponovimo, to podrazumeva pravo na puno radno vreme i minimalnu zaradu dovoljnu za dostojanstven život). McChesney se ne oslanja slučajno baš na Howarda Zinna. U svojoj memoarskoj prozi, svojevrsnoj intelektualnoj i aktivističkoj autobiografiji, Zinn ističe ulogu pojedinaca i naizgled malih gestova u formiranju velikih društvenih pokreta:

Šta sam naučio? Da mali činovi otpora autoritetu, ako su istrajni, mogu da vode do velikih društvenih pokreta. Da su obični ljudi sposobni za neverovatno hrabre gestove. Da oni na pozicijama moći, koji samouvereno izgovaraju “nikad” u lice mogućim promenama, mogu da dožive da se postide zbog vlastitih reči. Da je svet društvene borbe prepun iznenađenja, pošto zajedničko moralno osećanje ljudi raste u senci, nadolazi, i u određenim istorijskim trenucima odnosi pobede koje su možda male, ali pružaju veliku nadu.³⁵

289

Kakva je dakle veza između obrazovanja i medija? Proteste povodom “slučaja Savamala” možemo videti kao (neformalni) obrazovni proces u kom učestvuju i mediji i građani. Građani, naime, nastoje da obnove društvenu i političku zajednicu u kojoj će se čuti i uvažiti njihov glas. U tom nastojanju, važnu ulogu imaju i mediji. Na osnovu toga *šta* i *kako* izveštavaju o protestima građana, mediji definišu *određenu* stvarnost, vrše *konkretne* izbore i utiču na formiranje političkog i društvenog konsenzusa o jednom događaju. Taj konsenzus je od velikog značaja i zato što se tiče samih osnova političke zajednice. Mediji stoga nisu neutralni. Pored toga, i uloga interneta, odnosno društvenih mreža i nezavisnih medija u organizovanju i razmatranju protesta građana s vremenom raste. Sve to nam omogućava da teorijske uvide izložene u knjigama Snježane Milivojević i Roberta McChesneyja razumemo, primenimo, “proverimo”, pa i korigujemo iz ugla praktičnog iskustva. Baš kao i medije, i proteste građana možemo videti kao “učionice građanskog života”.

35 Howard Zinn, *You can't be neutral on a moving train* (Boston: Beacon Press, 2002), str. x.

Neizvesno je šta će na jesen biti sa protestima građana povodom nasilnog i besprav-
nog rušenja objekata u Savamali. Ne možemo sa sigurnošću da predvidimo kuda će
oni voditi. Howard Zinn bi verovatno rekao da je to dovoljno za nadu.

U Beogradu, 11.08.2016.